
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

52

2000

1

*Martin Hampl**

SOCIÁLNÍ GEOGRAFIE: HLEDÁNÍ PŘEDMĚTU STUDIA

M. Hampl: Human geography: searching for the subject of study. Geografický časopis, 52, 1, 2000, 9 refs.

In the course of recent five decades three quite different conceptions of human geography consecutively replaced each other: idiographic conception stressing regional synthesis was replaced by spatial science of nomothetic type which in turn was replaced by "purely social" critical science. It seems that heterogeneity of the social-geographic reality and the corresponding determining factors are exceptional to the such an extent that an adequate approach to their study has not been yet found. Complexity of reality is also fostered by unusual type of regularity or repeatability of geographic phenomena: settlements, regions, etc. are different in size but the form of their differentiation is regular, it can be defined as hierarchic in terms of asymmetric relation between frequency and size of geographic phenomena (many minimums - few maximums).

Key words: subject of human geography, repeatability of geographic differentiation, hierarchic principles.

ÚVOD

Již letmé prostudování vývoje koncepcí sociální geografie musí navozovat otázku co je vlastně předmětem jejího zkoumání. Časté střídání paradigmat sociální geografie, zrychlování těchto proměn i současné prohlubování diverzifikace základních přístupů ke studiu geosociální reality do značné míry zpochybňují specifičnost, a

* Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika

tedy i poznávací funkci, této vědní disciplíny. Cílem tohoto příspěvku je proto poukázat na základní typy koncepčních zjednodušení a na problematické efekty dosavadních teoretických diskusí orientovaných na vzájemné vylučování hlavních alternativ sociálněgeografického studia. Tato kritická část je ovšem značně zestručněna, neboť v řadě ohledů jen opakuje výhrady mnohých autorů (viz např. přehledy hlavních směrů v sociální geografii - Cloke et al, 1991 nebo Holt-Jensen, 1988). S trochou nadsázky lze totiž konstatovat, že v dosavadním teoretickém úsilí sociální geografie byly "úspěšné" právě jen kritiky předchozího studia. Více místa je proto věnováno diskusím koncepčních problémů a pokusu o předmětovou specifikaci sociální geografie, specifikaci nezbytně založenou na stanovení pravidelností/zákonitostí v uspořádání geosociální reality, resp. na stanovení celého systému těchto pravidelností.

TŘI ALTERNATIVY KONCEPCE SOCIÁLNÍ GEOGRAFIE

Zdá se, že základní typologii koncepcí sociální geografie nabízí již pouhé rozlišení tří etap jejího vývoje po 2. světové válce. Jedná se tedy o idiografickou, prostorovou a "čistě" sociální koncepci sociální geografie. Prostřednictvím obecnějšího zhodnocení těchto koncepcí a jejich střídání je přitom možné charakterizovat i starší teoretické spory typu determinismus - posibilismus nebo dnes neaktuální, avšak stále neuzavřenou otázku geografického monismu, resp. dualismu.

Prvou poválečnou etapu můžeme tedy spojovat s koncepcí (sociální) geografie jako výsostně idiografické vědy. Patrně nejznámějších teoretikem v tomto období byl Hartshorne (1939, 1959), který ovšem bezprostředně navazoval na Hettnerovo dílo a více či méně zprostředkovaně i na tendence založené francouzskou školou člověka. V řadě ohledů se jednalo o vyústění dlouhodobých snah o formování sociální geografie jako významově rovnocenné disciplíny vůči fyzické geografii. V integritě obou těchto složek - prostřednictvím regionální syntézy - byl navíc spatřován hlavní smysl geografie a její nezastupitelná poznávací funkce. Klíčovou otázkou se ovšem stalo nalezení řádu v holisticky viděné geografické realitě. Předmětová všeobsažnost této reality spolu s její bezprostřední jevovou diferencovaností, resp. s absencí zřetelné opakovatelnosti "celkových struktur", omezovaly možnosti systematického a ke generalizacím směřujícího studia. Tyto obtíže byly pak rozvíjením idiografické koncepce vlastně přeměněny na specifikující rysy geografie. Byly tedy hledány v první řadě zvláštnosti geografických celků a podporovány všezahrnující regionální monografie. To ovšem vedlo k přílišné popisnosti geografie, k popírání existence geografických pravidelností a následně i možností "pravé" vědecké explanace.

Přetrvávající převaha popisných geografických prací spojená s idiografickou koncepcí vyvolala ostrou kritiku u mladší generace zvláště amerických a britských geografů. Tato kritika byla významně podpořena i přejímáním přístupů z moderní pozitivistické metodologie vědy. Snaha o rychlou proměnu geografie v moderní vědu nomotetického typu prostřednictvím "kvanitativní revoluce" nemohla být však úspěšná. V podstatě došlo ke skoku do opačného extrému než jaký představovala idiografická geografie, tj. k redukci předmětu geografického studia na pouhé prostorové struktury. Geometrický determinismus byl ještě o řád výraznějším zjednodušením či přímo deformací povahy reality než environmentální determinismus 19. století. Důsledně vzato by převzetí klíčového předpokladu lokalizačních teorií o homogenitě prostředí (a tedy o vylučné diferencující úloze pouhé vzdálenosti) znamenalo ztrátu poznávací funkce geografie. Většina autorů ovšem nepřijala staronové teoretické

principy v jejich extrémní podobě. Řada studií naopak přinesla cenné poznatky o relativnosti polohových a vzdálenostních poměrů. Především však všeobecná snaha o aplikaci rozmanitých exaktních postupů neobyčejně obohatila metodickou vybavenost geografie, a přivedla změnu tradičních - převážně negativních - postojů geografů k těmto postupům. Byly také nejen "modelovány", ale v řadě ohledů i objeveny významné geografické pravidelnosti. Na prvním místě je jistě oprávněné uvést teorii geografické difúze Hägerstranda (1967). Nicméně samotné ulpívání na formách prostorového uspořádání jevů je zavádějící, neboť tyto formy jsou jen vnější - jevou - stránkou geografických struktur a mohou pouze navozovat nalézání pravidelností, nikoliv však jejich objasnění.

Okouzlení geografů modelováním prostorových struktur vydrželo zhruba dvě desetiletí. V průběhu 70. let došlo opět k zásadnímu obratu. Do těžiště zájmu se dostaly různé projevy sociálních problémů počínaje vnitroměstskou segregací přes nerovnoměrnost regionálního vývoje až po globální polarizaci bohatého "severu" a chudého "jih". Smysl studia prostorových forem byl popřen jednak vzhledem k nepostižení podmiňujících sil, tj. lidské zájmovosti a aktivity, jednak v důsledku problémovosti, tj. nedostatečné průkaznosti (opakovatelnosti) pravidelností v samotných prostorových uspořádáních. Geografická organizace společnosti byla tedy pojmána v podstatě jako odvozená struktura, jako struktura podmíněná vnitřní sociální organizací, tj. sociální organizací v úzkém slova smyslu, organizací relativně málo závislou na exogenních podmínkách. Většina současných sociálních geografů definuje svoji disciplínu jako čistě sociální vědu. Explanační postupy jsou přebírány převážně ze sociologie, politologie a ekonomie, stejně jako problémově koncipovaná témata výzkumu. V důsledku tradiční alternativnosti sociálních věd nelze ovšem hovořit o explanačních principech, nýbrž jen o variantních hodnotících přístupech a převážně normativních konstrukcích sociální reality. Dochází tedy k diverzifikaci sociálně geografických výzkumů a k permanentním diskusím různých strukturalistických i voluntaristických škol.

PROČ DOCHÁZÍ K TAK ZÁSADNÍM KONCEPČNÍM PROMĚNÁM?

I zjednodušené porovnávání dosavadních koncepcí (sociální) geografie umožňuje formulovat jednoznačný kritický závěr: (sociální) geografii chybí specifikace předmětu studia. Přitom se zdá, že v moderní historii si geografie "vyzkoušela" všechny možné přístupy k vymezení předmětu svého poznání. Pokud jde o předmětovou obsahovost, zabývala se jak všezahrnujícím geografickým prostředím, tj. všemi kvalitativními druhy jevů v jejich vzájemné interakci (byť postižené převážně jen ve formě územního rozmístění), tak i abstraktními prostorovými formami uspořádání jevů, které do značné míry odhlížely od kvalitativních specifik těchto jevů. Geografie se tedy pokusila být i jakousi vševědou i pouhou geometrií. Závažnějším problémem je ovšem studium podmiňujících mechanismů formování geografických struktur a jejich změn. I zde je "nabídka" přístupů neobyčejně pestrá. Postupně byla předpokládána dominantní úloha přírodních podmínek, potom pouze faktorů vzdálenosti a nakonec "vnitřních" - na prostředí relativně nezávislých - společenských faktorů. V některých obdobích se ovšem formovaly i koncepce popírající existenci pravidelností - koncepce zdůrazňující unikátnost geografických jevů, a tedy více či méně skrytě i principiální úlohu náhody v uspořádání geografického prostředí. Tyto přístupy lze v řadě ohledů označovat i jako tradiční a stále převládající, nikoliv ovšem v úrovni teoretických tvrzení, nýbrž v úrovni empirického studia, kde stále dominují

práce popisného typu. Ty jsou pouze dnes více než dříve doplňovány společensko-vědními spekulacemi.

Uvedené protichůdnosti v dosavadních pojetích předmětu jak geografie celé, tak zejména samotné sociální geografie nastolují principiální pochybnosti o poznávací úloze této vědní disciplíny. Je ovšem možné, a v řadě ohledů i oprávněné, vysvětlit přetrvávající nevyjasněnost předmětové specifičnosti geografie mimořádnou složitostí zkoumané reality. Tato složitost vyplývá z kvalitativní různorodosti jevů zahrnutých do geografických systémů. Geografie je jedinou speciální vědní disciplínou, zabývající se všemi základními kvalitativními druhy jevů. Opět tedy vzniká otázka zda geografie není jakousi duplicitou vůči vědě celé, zda je vůbec možná specializace na poznávání "všeho". Smysl takového typu poznání může zdůvodnit pouze jasné stanovení zvláštnosti, a tedy i parciálnosti, geografického poznání "všeho" na jedné straně a nalezení společných znaků geografických systémů, a tedy geografických pravidelností na straně druhé. Tímto společným znakem nemůže být ovšem pouhé rozmístění, resp. územní diferenciace. V tomto smyslu je nutno odmítnout redukci geografie na studium rozmístění jevů, ať již ve spojení s idiografickým důrazem na zvláštnosti tohoto rozmístění nebo s nomotetickým důrazem na pravidelnosti prostorových forem. Samotné geografické rozmístění je pouze vnějším projevem velice složitých a kvalitativně různorodých podmínek a interakcí. Dominanci zájmu geografů o rozmístění jevů je tudíž nutno označovat za důsledek nedostatečné hloubky geografického poznání, za výraz jeho dosud převážně popisné povahy.

Uvedené konstatování nelze ovšem chápat jako popření smyslu analýz prostorových forem a úlohy faktoru vzdálenosti, nýbrž jako zdůraznění pouze parciálního smyslu obou. Hodnocení geografických distribucí je v řadě ohledů východiskem pro nalézání pravidelností a vzájemných souvislostí různých jevů a samotná vzdálenost je nepochybně jedním z důležitých podmiňujících faktorů formování geografických organizací. Podstatné pro vytváření těchto organizací jsou ovšem v první řadě vzájemné interakce kvalitativně hybridních jevů, které obsahově "naplňují" samotné prostorové struktury a relativizují, resp. modifikují úlohu vzdálenostního faktoru. Vytváření a vývoj geografických systémů je tedy především kvalitativním procesem, který má pochopitelně i svoji kvantitativní formu. Analýza tohoto procesu musí být tudíž založena na studiu vzájemných vnějších interakcí rozmanitých jevů a jejich mnohoúrovňově uspořádaných seskupení. Tyto vztahy lze oprávněně označovat za ekologické v širokém slova smyslu, a tedy raději jako vztahy environmentální. Zdůrazněním exogenní povahy těchto interakcí (exogenní z hlediska jednotlivých jevů) je současně specifikován geografický poznávací přístup: geografie se sice zabývá všemi kvalitativními druhy jevů, ale pouze určitým - parciálním - způsobem, tj. pouze na úrovni jejich vzájemného vnějšího spolupůsobení (geografie tudíž abstrahuje od vnitřní podstaty těchto jevů). Syntetizující úroveň tohoto studia je pak poznání komplexních soustav vzájemně propojených jevů a procesů reprezentovaných regionálními systémy, a tedy relativně autonomními komplexními celky, možno říci "komplexními režimy". Příkladem takovéto syntézy může být sociálněgeografická regionalizace, která není pouze vymezením individuálních regionů, nýbrž v první řadě stanovením různých řádů a typů komplexních režimů, stanovením jejich hierarchie atd. Právě sociálněgeografická regionalizace představuje integrální zhodnocení geografické organizace společnosti, specifikuje hlavní interakce, resp. zregionální (region integrující) procesy na jednotlivých měřítkových úrovních i celé soustavy hierarchických vazeb mezi parciálními regiony (komplexními režimy). Prostřednictvím kvali-

tativního rozlišení příslušných procesů dochází současně ke kombinaci kvalitativního a kvantitativního (měřítkového) určení řadu regionů, forem územní dělby práce atd.

Předchozí charakteristiky do značné míry odpovídají základním typům integrovaných geografických analýz odlišených Haggettem (1972): prostorová, ekologická a regionální/komplexní. Je však nutné zdůrazňovat jejich významovou nerovnost ve smyslu hierarchie úrovní poznání a odpovídajícího postupu od jevových stránek k nalézání podstaty, k nalézání podmiňujících principů. Z tohoto hlediska může být použita i analogie s úrovněmi biologického studia: od morfologie přes anatomii k fyziologii a v dalším ke genetice. Nabízí se však i spojení těchto úrovní s realistickým modelem explanace vyjádřeným posloupností: (jevové) skutečnosti - mechanismy - struktury (podstaty, podmiňující principy) - viz Sayer (1984). V tomto případě by ovšem bylo nutné zdůrazňovat u úrovně studia regionů a odpovídajících komplexních režimů v první řadě stanovení podmiňujících principů jejich organizace (dělba funkcí při vzájemné kompetici částí, nerovnocennost vnějších podmínek rozvoje a pod.) a tedy jeho explanační, a nikoliv syntetizující, úlohu. Je však zatím otevřenou otázkou zda syntetizující/integrační orientace poznání geografické reality nemůže být současně i orientací k jejímu objasnění. Vzájemná potřebnost obou těchto postupů je však nepochybná. Navíc právě u společenských i environmentálních věd je holisticky koncipovaná explanace pravděpodobně nejhodnější vzhledem k integrální a "zesílené" systémové povaze jak společností, tak i prostředí.

Popisované postupy a modely explanace mají ovšem zatím v řadě ohledů jen spekulativní povahu, kterou lze odstranit pouze příslušným obsahovým naplněním. Na současně úrovni geografického poznání je pak klíčovým problémem nikoliv objasnění, nýbrž nalezení pravidelností! Je skutečně geografická realita sférou nahodilých kombinací rozmanitých jevů, podmínek a procesů vytvářejících "unikátní" komplexy? Nebo zde působí nějaké obecné principy formování environmentálních/komplexních systémů? Je zřejmé, že tradiční způsoby hledání "opakovatelnosti" jevů zde nepřinesly průkazné výsledky. Geografie více méně vždy docházela k zjištění o mimořádné diferenciaci prostředí, a tedy i mimořádné individualizaci jeho částí. Zároveň v podstatě všechny nalezené pravidelnosti vyjadřovaly pravidelnosti v diferenciaci - viz pravidlo velikostního pořadí měst nebo fyzickogeografické zonality vertikální, či horizontální. Zobecnující vyjádření těchto diferenciací v práci J. Korčáka (1941), tj. asymetrický vztah mezi četností geografických jevů a jejich velikostí, pak přinejmenším navozuje představu nejen o existenci řádu v geografické realitě, nýbrž i o principiální specifičnosti tohoto řádu: geografické (komplexní, environmentální) pravidelnosti neodrážejí opakovatelnost (podobnost) jevů, nýbrž opakovatelnost rozrůznění těchto jevů v rámci regionálních systémů.

Zákony/pravidelnosti geografických diferenciací mají ovšem pouze "rámcovou" povahu, takže jejich parciální projevy mohou být, a také jsou, značně variabilní. Parciální je přitom nutno chápat dvojím způsobem: jednak z hlediska kvalitativní i měřítkové specifičnosti hodnocených systémů, jednak z hlediska přesnosti a podrobnosti sledovaných znaků diferenciaci. Ilustrací prvního typu je známá zásadní rozdílnost v geografickém rozmístění přírodních a společenských jevů v rámci mikroregionů: viz relativní homogenita fyzickogeografických jednotek a výrazná heterogenita (nodalita) jednotek sociálněgeografických. Ilustrací druhého typu je nesejná opakovatelnost znaků "ideálních" sociálněgeografických regionů konstruovaných teorií centrálních míst v realitě:

(i) Nejpodstatnějším znakem je zde nepochybně samotné hierarchické rozrůznění regionů a jejich středisek. Jestliže pomineme "přesnou" formu této hierarchizace vyjádřenou k - koeficientem (obdobně lze odhlížet od funkčně definovaného vztahu pořadí a velikosti měst v pravidlu velikostního pořadí), pak základní charakter diferenciacie "mnoho minim - málo maxim" bude zohledňovat opakovatelnost forem rozrůznění nejen měst a regionů a nejen dalších typů sociálněgeografických jednotek (závodů, bank atd.), nýbrž i jednotek fyzickogeografických (jezer, vodních toků, hor atd.) pakliže budeme hodnotit dostatečně rozsáhlé a přirozeně vymezené geografické systémy. Hierarchická forma diferenciacie přirozených souborů geografických (komplexních, environmentálních) jevů má tedy obecnou platnost.

(ii) Budeme-li empiricky verifikovat platnost/opakovatelnost u postupně více a více detailních (přesnějších) znaků prostorové formy ideálního regionu, pak zjistíme i postupné snižování stupně obecnosti těchto znaků, tj. snižování jejich opakovatelnosti u reálných jevů. Christallerův "rovnostranný šestiúhelníkový region" má tři hlavní znaky: nodalitu, centralitu (polohy nódu) a zmíněnou hexagonalitu. Četnost výskytu těchto znaků u reálných regionů je však řádově rozdílná. Nodalitu lze označovat za obecnou vlastnost menších sociálněgeografických regionů, zhruba centrální polohu střediska (tj. specifický případ nodality) pak za "převládající" vlastnost u vnitrozemských mikroregionů, zhruba kruhový tvar těchto regionů se však vyskytuje jen vzácně. Přitom všechny zmíněné znaky byly odvozeny z týchž předpokladů, což mimo jiné dokládá nikoliv obecnou, nýbrž pouze abstraktní povahu teorie centrálních míst a odpovídající parciální uplatnění faktoru vzdálenosti při formování regionální organizace.

Zdá se, že právě snahy o nalezení pravidelnosti v přesných prostorových formách byly hlavní příčinou neúspěchu tzv. pozitivistické geografie. Důsledně vzato nešlo totiž ani tak o pozitivistické upřednostnění empirických zjištění jako základu poznání, ale spíše o přebírání modelu moderní "exaktní" vědy představované v první řadě fyzikou. Obdobným, avšak opačným extrémem je současné přebírání modelu sociální vědy. Skutečnost, že dochází k tak zásadním koncepčním proměnám doprovázeným však získáváním sice dílčích, avšak nových a smysluplných poznatků v podstatě dokládá heterogenitu geografických systémů, různorodost podmiňujících faktorů a mechanismů, rozdílné uplatnění vnějších a vnitřních vlivů u velikostně i vývojově různých geografických celků atd. V tomto smyslu měly částečné, ale právě jen částečné, opodstatnění všechny dosavadní přístupy v (sociální) geografii. Základním nedostatkem dosavadního geografického poznání bylo ovšem přebírání vzorů od jiných věd, které byly sice více rozvinuté, avšak omezené na studium určitých kvalitativních typů jevů. Geografické systémy jsou komplexy kvalitativně různorodých jevů a jejich poznání proto vyžaduje "neobvyklý" způsob studia. Bylo již zdůrazněno, že toto neobvyklé specifikum geografie spočívá ve studiu vnějšího vzájemného působení kvalitativně rozdílných jevů a v nalézání pravidelností v diferenciaci příslušných komplexních systémů. Je tedy oprávněné definovat geografii jako vědu o komplexní organizaci/diferenciaci krajinné sféry a samotnou sociální geografii pak jako vědu o společnosti zahrnující subsystém této sféry. Současně lze sociální geografii definovat i jako průnik věd společenských a environmentálních, tj. nikoliv jako "čistou", nýbrž jako environmentální sociální vědu zabývající se jak interakcí společnosti a přírodního prostředí, tak interakcí "vnitřní" (čistě sociální) a "vnější" (geografické) struktury široce chápané společnosti.

HIERARCHICKÉ PRINCIPY ORGANIZACE GEOGRAFICKÉ REALITY: ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

Ztotožnění specifičnosti předmětu geografie s exogenním spolupůsobením kvalitativně různorodých jevů a s utvářením "zákonitě" diferencovaných systémů komplexního typu (tj. celků vyššího řádu) může vést k primární orientaci geografického výzkumu. Hlubší úroveň tohoto studia pak představuje hledání podstatných podmínek diferenciací geografických systémů, které lze obecně spojovat s hierarchickými principy. Obecnou - a tedy opakovanou - formou geografických diferenciací je asymetrický vztah mezi velikostí/významností a četností příslušných jevů. Toto uspořádání je možno označovat jako hierarchické v širším slova smyslu, neboť zmíněná asymetrie je založena na principiální polarizaci: velký - malý, silný - slabý, vyspělý - zaostalý, výhodně položený - nevýhodně položený atd. Příčiny těchto polarizací mohou být ovšem různé. Příkladem je determinace vnějším prostředím (environmentální determinismus), determinace vnitřní organizací (totalitní uspořádání státu vyjádřené např. územní administrativou), nerovnoměrnost vytvořená prostřednictvím kompetice prvků (regionální projev tržní konkurence) nebo i hierarchická diferenciací podmíněná kooperativně (řídící - řízené jednotky). V geosociální realitě jsou známé zejména polarizace středisko - zázemí (nodální region) a centrum - periférie (zvláště na globální úrovni), které lze ovšem považovat za obecně obdobné. Při formování těchto polarit a navazujících geografických organizací se ovšem výše zmíněné typy podmínek uplatňovaly kombinovaně, význam jednotlivých typů se ve vývoji měnil (kumulativní povaha vývoje s progresivní orientací, tj. s postupným zvyšováním úlohy vývojově vyšších hierarchických principů). Rozdíly ve významu těchto polarizací, resp. hierarchických principů jsou ovšem i strukturální - zejména z hlediska diferenciací měřítkové. Z měřítkového pohledu je např. možno relativizovat i úlohu přírodních podmínek pro rozložení společenských jevů: "překonání" environmentálního determinismu na mikroregionálních úrovních a jeho "zachování" na úrovních makroregionálních (podrobněji viz Hampl, 1998).

Ve smyslu uvedeného je oprávněné v případě geografického prostředí, resp. prostředí vůbec charakterizovat zákonitost jeho uspořádání jako hierarchii diferenciací, jako integrální hierarchii mnohoúrovňově rozvedenou do soustavy hierarchií parciálních. Proti tradičnímu studiu jednotlivých kvalitativních typů reálných jevů (atomů, molekul, organizmů) musí být studium složitých systémů ekologických a environmentálních (včetně společenských) v řadě ohledů odlišné. Heslovitě to lze vyjadřovat protikladností poznávacího důrazu buď na endogenní nebo na exogenní podmíněnost, buď na nalézání opakovatelnosti v podobnosti nebo v rozrůzněnosti jevů, buď na redukcionistické nebo na holistické/systémové přístupy. Je pochopitelné, že stupeň poznání složitých systémů je, a vždy bude, opožděn proti poznávání systémů jednoduchých. Z hlediska dosažení, alespoň relativně integrálního poznání celé reality je však úloha obou úrovní zkoumání nezastupitelná. Navíc kombinace obou typů poznání, a tedy zejména interakcí dílčího a celkového může zásadně napomoci rozvoji poznání na obou, resp. na všech základních úrovních studia reality. Pro geografii z toho vyplývá řada úkolů, jejichž splnění bude ovšem vyžadovat zásadní změny proti dosavadnímu vývoji: zvýšený důraz na základní výzkum, na systematickosti a kumulativní orientaci v poznávání a především pak nahrazení importu idejí originalitou vlastního poznání.

Autor děkuje za podporu Grantové agentúre ČR (grant č. 403/99/1006) a MŠMS ČR (výzkumný záměr J 13/98: 113100007).

LITERATURA

- CLOKE, P., PHILO, CH., SADLER, D. (1991). *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. London (Chapman).
- HÄGERSTRAND, T. (1967). *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago (University of Chicago Press).
- HAGGETT, P. (1972). *Geography: A Modern Synthesis*. New York (Harper and Row).
- HAMPL, M. (1998). *Realita, společnost a geografická organizace: Hledání integrálního řádu*. Praha (Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy).
- HARTSHORNE, R. (1939). *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*. Lancaster (Association of American Geographers).
- HARTSHORNE, R. (1959). *Perspective on the Nature of Geography*. Chicago (Rand McNally).
- HOLT-JENSEN, A. (1988). *Geography: History and Concepts*. London (Paul Chapman).
- KORČÁK, J. (1941). Přírodní dualita statistického rozložení. *Statistický obzor*, 171-222.
- SAYER, A. (1984). *Method in Social Science. A Realistic Approach*. London (Hutchinson).

Martin Hampl

HUMAN GEOGRAPHY: SEARCHING FOR THE SUBJECT OF STUDY

Already at a quick overview of the development of conceptions of human geography results in doubts about function and specificity of the discipline. Only during the period of the last half of the century three different conceptions of human geography replaced each other: first, the idiographic conception emphasizing regional synthesis, secondly the identification with spatial science of a nomothetic character, and finally the "pure social" critical science. Despite their contradictory nature, these three conceptions have been in part justified because each of them emphasized a part of human geographical reality. If one can define the subject matter of human geography as territorial organization of society in a wide meaning of the term, than it is clear that in the development of territorial organization there were constituting factors location and distance, but also natural conditions and exogenous mutual influences of geosocietal systems (settlements, regions, states, etc.), and endogeneous societal factors (political organization, social structure, economic mechanisms, etc.). Qualitative heterogeneity of human geographical reality and respective constituting and conditioning factors is extraordinary, and in consequence, a adequate approach of its study still must be developed. Complexity of the subject matter of this reality is shown in the unusual type of regularities of studied phenomena. Settlements, regions, ect. are in terms of size extraordinary differentiated, but the form of the differentiation is regular and can be defined by the polarity "many minimums - few maximums". Asymmetric distribution and differentiation is an expression of hierarchization of geosocietal systems and is primarily conditioned by important polarity: centre - hinterland, core - periphery, etc. This type of polarity, and thus also of whole hierarchies, can obviously be different (external determination, mutual competition of parts of a system, etc.). It seems, that systematic study of hierarchical structures and their conditioning factors should provide a basic orientation for the study of human geography. In this sense, it is appropriate to define human geography, as a social as well as environmental science and the subject matter of its study as geographical organization of society, thus, as a multi-level hierarchical organization.

Translated by the author